

Слободан
Јовановић
поводом
150
година
од рођења

Слободан Јовановић- поводом 150 година од рођења

Слободан
Јовановић

поводом
150
година
од рођења

Српска академија наука и уметности

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXXVIII

P R E S I D E N C Y

Book 13

SLOBODAN JOVANOVIĆ

ON THE OCCASION OF THE 150th ANNIVERSARY OF HIS BIRTH

Scientific conference held at the Serbian Academy of Sciences and Arts
on November 7–8, 2019

BELGRADE 2020

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXXVIII

ПРЕДСЕДНИШТВО

Књига 13

СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ

ПОВОДОМ СТО ПЕДЕСЕТ ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

Научни скуп одржан у Српској академији наука и уметности
7. и 8. новембра 2019. године

БЕОГРАД 2020

Редакциони одбор
академик Косџа Чавошки, уредник
академик Љубодраџ Димић
џроф. др Раџко Марковић
џроф. др Радомила Васић
џроф. др Мирјана Сџефановски
џроф. др Мило Ломџар
др Борис Милосављевић, секретџар
Драџица Пуљаревић

Главни уредник

академик Марко Анђелковић

Уредници

академик Косџа Чавошки
академик Александар Косџић

Издавач

Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Технички уредник

Никола Сџевановић

Лектор

Тања Рончевић

Коректор

Раџка Павловић

Дизајн корица

Драјана Лацмановић–Лекић

Штампа

Службени гласник, Београд

ISBN 978-86-7025-869-3

Тираж 400 примерака

© Српска академија наука и уметности, 2020.

САДРЖАЈ

Коста Чавошки, Александар Костић, <i>О овој књизи</i>	9
Владимир С. Костић, <i>Поздравна реч</i>	11
Коста Чавошки, <i>Уводна реч</i>	13
Радмила Васић, <i>Један поглед на концепцију државе у радовима Слободана Јовановића</i>	15
Radmila Vasić, <i>One View of the Concept of State in the Works of Slobodan Jovanović</i>	33
Танасије Маринковић, <i>Страни уочицаји на теорију државе Слободана Јовановића</i>	35
Tanasije Marinković, <i>Slobodan Jovanović's Theory of State in Context</i>	52
Владан Петров, <i>„Парламентарно право“ Слободана Јовановића</i>	55
Vladan Petrov, <i>Slobodan Jovanović's „Parliamentary Law“</i>	65
Дарко Симовић, <i>Актуелности мисли Слободана Јовановића о структури парламента – некад и сад</i>	67
Darko Simović, <i>The Relevancy of the Viewpoints of Slobodan Jovanović on the Structure of Parliament – Then and Now</i>	82
Сања Ђурђић, <i>Концепција поделе власти у делу Слободана Јовановића</i>	83
Sanja Đurđić, <i>The Separation of Powers Concept in the Works of Slobodan Jovanović</i>	100
Коста Чавошки, <i>Слободан Јовановић о личностима револуционара</i>	103
Kosta Čavoški, <i>Slobodan Jovanović on Revolutionary Characters</i>	113
Зоран Чворовић, <i>Феномен правне свесности у радовима Слободана Јовановића и Ивана Иљина</i>	115
Zoran Čvorović, <i>The Phenomenon of Legal Awareness in the Works Slobodan Jovanović and Ivan Ilyin</i>	141

Слободан П. Орловић, <i>Садашњосћ Србије по мерилима сувереносћии</i> <i>Слободана Јовановића</i>	143
Slobodan P. Orlović, <i>Contemporaneity of Serbia by Criteria of the Sovereignty</i> <i>of Slobodan Jovanović</i>	159
Борис Милосављевић, <i>Филозофске теме у делу Слободана Јовановића</i>	161
Boris Milosavljević, <i>Philosophical Issues in Slobodan Jovanović's Work</i>	178
Љубодраг Димић, <i>Слободан Јовановић и Српски културни клуб (1937–1941)</i>	181
Ljubodrag Dimić, <i>Slobodan Jovanović and the Serbian Cultural Club (1937–1941)</i>	204
Мира Радојевић, <i>Дојринос Слободана Јовановића проучавању</i> <i>националне историје XIX и прве половине XX века</i>	205
Mira Radojević, <i>Slobodan Jovanović's contribution to the study of Serbian history</i> <i>of the 19th and the first half of the 20th century</i>	220
Александар Животић, <i>Слободан Јовановић и улога војног фактора</i> <i>у политичком животу Србије и југословенске краљевине (1903–1945)</i>	221
Aleksandar Životić, <i>Slobodan Jovanovic and the Role of the Military Factor</i> <i>in the Political Life of Serbia and the Yugoslav Kingdom (1903–1941)</i>	234
Мирјана Стефановски, <i>Слободан Јовановић о дводомном сисџему</i> <i>у Уставној реформи из 1901. године</i>	235
Mirjana Stefanovski, <i>Slobodan Jovanović on Bicameral System</i> <i>in Constitutional Reform of 1901</i>	253
Марко Павловић, <i>Слободан Јовановић и народни посланици</i>	255
Marko Pavlović, <i>Slobodan Jovanović and Members of Parliament</i>	277
Небојша Ранђеловић, <i>Слободан Јовановић vs. Лазар Марковић</i> <i>– јравна природа настанка једне краљевине</i>	279
Nebojša Ranđelović, <i>Slobodan Jovanović vs Lazar Marković</i> <i>– the Legal Nature of the Formation of a Kingdom</i>	288
Јовица Тркуља, <i>Слободан Јовановић као сарадник листа „Порука“</i>	289
Jovica Trkulja, <i>Slobodan Jovanović as a contributor to the journal Poruka</i>	316
Јован Попов, <i>Слободан Јовановић о светској књижевности</i>	319
Jovan Popov, <i>Slobodan Jovanović sur la littérature mondiale</i>	330

Снежана Д. Самарџија, <i>Слободан Јовановић о историји и традицији у српској књижевности</i>	333
Snežana D. Samardžija, <i>Slobodan Jovanović on History and Tradition in Serbian literature</i>	349
Горан М. Максимовић, <i>Слободан Јовановић као књижевни критичар</i>	351
Goran M. Maksimović, <i>Slobodan Jovanović as a Literary Critician</i>	373
Зорица Несторовић, <i>Када је разлика знак аутентичности: Слободан Јовановић о Лази Костићу</i>	375
Zorica Nestorović, <i>When the Difference is the Sign of Authenticity: Slobodan Jovanović on Laza Kostić</i>	390
Бојан Јовић, <i>(Ре)конструкција једног читалачког укуса: поетика књижевности Слободана Јовановића</i>	391
Bojan Jović, <i>(Re)construction of a reader's taste. Literary poetics of Slobodan Jovanović</i>	407

О ОВОЈ КЊИЗИ

Објављени реферати изложени су на научном скупу одржаном у Српској академији наука и уметности 7. и 8. новембра 2019. године. Посвећени су Слободану Јовановићу, једном од најугледнијих научника и професора Универзитета у Београду, председнику Српске краљевске академије, ректору Универзитета у Београду, декану Правног факултета, уреднику Српског књижевног гласника, председнику и потпредседнику Министарског савета Краљевине Југославије, оснивачу и председнику Српског културног клуба. На политичком суђењу одржаном јула 1946. године у Београду Слободан Јовановић је осуђен у одсуству на двадесет година робије с принудним радом и конфискацију целокупне имовине. Умро је у Лондону 1958. године. У поратном периоду системски је „брисан из памћења“. Требало га је заборавити, онемогућити објављивање књига, искључити га из образовног система, цитирати без навођења извора. Зато рецепција његовог дела захтева посебну пажњу и нужно се одвија у више етапа. Почетком деведесетих година поново су у Београду објављена његова сабрана дела. У Српској академији наука и уметности 1997. године је одржан научни скуп посвећен Слободану Јовановићу. Рехабилитован је 2007. године. Због свог дела и методе којом је писао радове Слободан Јовановић је постао камен међаш за друштвене и историјске науке. Поново је закупио пажњу наше научне и културне јавности, не остављајући равнодушним следбенике и критичаре. Од прошлог научног скупа одржаног у Српској академији наука и уметности прошло је више од двадесет година. Научни скуп, организован поводом 150 година од рођења Слободана Јовановића, пружио је прилику да се са временске дистанце, из новог угла, сагледа Јовановићев обимни научни опус, као и политички и друштвени рад. У саопштењима је тумачен Јовановићев допринос теорији државе, уставном праву, социологији, историографији и књижевности. Закључено је да је неопходно објављивање новог критичког издања целокупних дела Слободана Јовановића.

Уредници

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Данас, када покрећемо обележавање године посвећене Слободану Јовановићу, нисмо дужни да било шта објашњавамо, али нема разлога да понешто и не појаснимо. Наиме, пре неколико година, Српска академија наука и уметности одлучила је да сваку текућу годину посвети неком од својих значајних чланова, најчешће, али не и нужно везујући такве одлуке за пригодне годишњице и јубилеје, а без икакве намере или примисли да у редоследу таквих обележавања прави и вредносне хијерархије. И тако, после Јована Цвијића, Стојана Новаковића и Михаила Петровића, 2019. годину посвећујемо Слободану Јовановићу. Он је био члан Српске краљевске академије од 1905. године, а њен председник од 1928. до 1931. године. Професор Сима Ђирковић наводи да му се у свесци Годишњака САНУ која покрива ратне године, а која је објављена 1946. године име наводи на првом месту као најстаријем члану Академије друштвених наука. Међутим, од тада па до своје смрти 1958. године његово име се не налази ни у једном прегледу састава Академије. Тек у 77. књизи Годишњака која се бави радом САНУ у 1970. години, а штампа се 1972, уврштен је међу преминуле и надаље третиран као и сви други почивши чланови.

Искуство указује да се највеће битке бију у превојима топографских мапа, а након сукоба магле политике по правилу сакривају личности, поступке и догађаје неопходне за разумевање смисла, окружења и контекста времена. *Damnatio memoriae* није наш изум, мада је и ова средина умела да тај поступак обилато користи.

У првом поглављу Књиге смеха и заборав, Милан Кундера описује догађај из фебруара 1948. године, када се Готвалд, вођа чешких комуниста, са балкона прашког барокног дворца обраћа стотинама хиљада грађана. Ужасно је хладно, пада снег и Клементис који стоји иза њега, скида своју шубару и ставља је брижно гологлавом и старијем Готвалду на главу. Четири године касније Клементис, означен као „буржујски националиста“ и учесник у троцкистичко-титоистичко-ционистичкој завери, бива оптужен за издају и, заједно са Сланским, обешен. Пропагандно одељење има сада пуне руке посла да га избрише из историје и свих фотографија, укључујући и ону зимску са Готвалдом, који на ретушираној слици коначно стоји сам. Али, греша и пропагандно одељење и на слици о којој говоримо, на глави Готвалда заборавља да избрише Клементисову шубару. Госпође и господо, на крају крајева, увек нешто остане!

Године 1946. Слободан Јовановић је у одсуству осуђен на 20 година робије, губитак политичких и грађанских права, конфискацију имовине и губитак држављанства. До своје смрти

1958. године неће се вратити у Београд. И да га нису неке институције и појединци отимали од заборава, крзнена капа која би трајно остала на хипотетичким сликама времена у којима је био активни учесник, упркос покушајима да се са њих Слободан Јовановић избрише или маргинализује, његова су дела, полихисторско умеће једног правника, историчара, књижевника и критичара, да се у коштац ухвати за упечатљиво разноврсним темама, а да истовремено јавно делује и као професор и декан Правног факултета, ректор Универзитета у Београду, председник Српске краљевске академије, нестраначки потпредседник Министарског савета Краљевине Југославије од 27. марта 1941. године, а потом председник и потпредседник Министарског савета Краљевине Југославије у избеглиштву. Понављам, увек нешто остане! Он је за собом оставио 20 томова рукописа, о којима ће један други члан Академије, Јован Скерлић, рећи да их је написао највећи стилиста свог времена – да набројимо само неке: Друга влада Милоша и Михаила, Уставно право Краљевине СХС, Влада Милана Обреновића, О суверености, Основи правне теорије о држави, Српско-бугарски рат, Енглески парламентаризам, Светозар Марковић, Макијавели, Политичке и правне расправе, Уставно право Краљевине Србије, Уставобранитељи, итд. Данас и у активностима које ће следити, Српска академија наука и уметности не улази у политичке несугласице, осуде или рехабилитације једног времена и појединаца у њему (то свако од нас, ако има потребу, може сам да уради; коначно, 2007. године Слободан Јовановић је постхумно рехабилитован одлуком Окружног суда у Београду, а пресуда којом је осуђен на робију и губитак части проглашена ништавном). Академија ће покушати да, уз претходне напоре других у том смислу, помогне у растеривању политичких магли са почетка овог обраћања и укаже на, по много чему, неупоредив опус Слободана Јовановића. Покушаћемо да одамо признање делу нашег почившег председника, ослобађајући му у овој кући место које му припада. Јер, Слободан Јовановић се ипак, истина посмртно, вратио кући!

Уз ограничења сопственог образовања, моје лично искуство са списима Слободана Јовановића заснива се на књизи Вођи француске револуције, пре више од 50 година, и, са неопростивим закашњењем, на Једном прилогу за проучавање српског националног карактера, у коме сам, иако скептичан према колективним проценама менталитета и карактера, остао збуњен оштрином запажања. Иако стилем покушава да истраје на утиску мирноће, имао сам осећај да га је та вивисекција (тешко налазим бољи израз) болела – и то, болела много! И колико је био у праву Јован Стерија Поповић у стиховима: „Ко преза роду истину рећи, худ је да народ учи“. Коначно, иако неко може рећи да се ради о општем месту, имам потребу да укажем на његово веровање да ће наша будућност највећим делом зависити „од степена наше културе“.

У том смислу, молим вас да и моје речи схватите као ефемерну епизоду једног јубилеја, а да почетак прославе године посвећене Слободану Јовановићу стварно започнемо читањем његових књига и списа, дужни да се замислимо и када нам се описи нас самих не свиђају.

Владимир С. Костић

УВОДНА РЕЧ

Дана 21. новембра по старом, а 3. децембра по новом календару навршава се 150 година од рођења Слободана Јовановића, једног од највећих научника, писаца и јавних личности које је српски народ имао у првој половини XX века. Поводом те годишњице наша Академија донела је одлуку да приреди овај научни скуп, који је посвећен његовом бесмртном имену и великом делу.

Академија је и до сада посвећивала одговарајућу пажњу нашим великим људима и најугледнијим својим члановима, попут Јована Цвијића и Стојана Новаковића. Али према Слободану Јовановићу ова установа има и посебан дуг, јер се после Другог светског рата о њега тешко огрешила. Иако је у Академију примљен још 1905. године, а њен председник био од 1928. до 1931. године, он је 1945. за Академију престао да постоји. Тако већ у 52. књизи Годишњака Слободан Јовановић није ни поменут, као да никада није постојао. Па ни после његове смрти 12. децембра 1958. године, његово име се не наводи у пописима преминулих чланова. Тек у 77. књизи Годишњака, која је извештавала о раду Академије у 1970, а објављена је 1972. године, његово име први пут се појављује на списку преминулих чланова. Тако је Слободан Јовановић скоро седамнаест година у овој установи доживљавао *damnatio memorie*, осуду на заборав, која је својевремено практикована у древном Риму као брисање и свих анала који су се уредно водили.

У самој Академији постојала је и плоча с ликом Слободана Јовановића у барелефу, коју је израдио Ђорђе Јовановић. Она је, нажалост, уништена, али је сачувана њена фотографија.

То, међутим, није било све чему је Слободан Јовановић после Другог светског рата био изложен. Дана 15. јула 1946. године на суђењу Драгољубу Дражи Михаиловићу и још шеснаесторици оптужених, Слободан Јовановић је осуђен на казну лишења слободе с принудним радом у трајању од двадесет година, губитак политичких и појединих грађанских права у трајању од десет година, конфискацију целокупне имовине и на губитак држављанства. Нама једино остаје да се питамо каквом је то принудном раду старац од 77 година могао бити изложен. То је заправо био и кључни разлог због којег га је и Академија подвргла забораву.

Њој, међутим, није било неугодно да 11. новембра 1948. године акламацијом – јавним гласањем – прогласи Јосипа Броза Тита за свог почасног члана, а да Мошу Пијаде 14. новембра 1950. и Едварда Кардеља 17. децембра 1959. одмах изабере за редовне чланове без икаквог приправничког стажа.

Срећа је ипак била што је Слободан Јовановић остао у Лондону. Иначе је могао проћи као академик Милош Тривунац, који је новембра 1944. године без икаквог суђења убијен, а да никада није откривено где је покопан.

Није, међутим, само име Слободана Јовановића било прекривено велом заборава, већ је дуго времена било забрањено и издавање свих његових списа, о чему је водила рачуна ондашња идеолошка жандармерија, оличена у којекаквим идеолошким комисијама. Но, због недовољне

будности, и таквим жандармима понешто промакне. Године 1963. у издању Матице српске и Српске књижевне задруге објављено је капитално дело Српска књижевност у сто књига, у којем је једна књига садржавала књижевне радове Слободана Јовановића. То је био страشان преступ, па су приређивачи те књиге каштиговани. Када се, ипак, 1971. године појавило друго издање овог дела, књига Слободана Јовановића је хитно повучена из штампе, а већ отиснути табаци уништени.

Последњи чин ове посмртне страдије Слободана Јовановића одиграо се почетком фебруара 1985. године када је, под председништвом Слободана Милошевића, Градски комитет Савеза комуниста Београда оценио да би издавање сабраних дела Слободана Јовановића био неприхватљив чин, пошто се ради о „књигама председника бивше емигрантске владе и ратног злочинца чији је министар војске био Дража Михаиловић“. Тог тренутка Слободан Милошевић изгледа није знао, и у томе је можда прст судбине, да није само у сукобу са слободом већ и са човеком коме дугује своје јединствено име. А када је једном прогледао, не само оком него и духом, Слободан Милошевић је сигурно запазио да има многе имењаке, Слободане, и да то лепо име (Слободан односно Слободанка), које му је кум на крштењу дао, и други родитељи радо надевају својој деци. У том мноштву Слободана један је морао бити први, родоначелник тог расејаног семена слободе. Тај први имењак слободе био је Слободан Јовановић. Његов отац, Владимир Јовановић, као велики поклоник либерализма и најпознатијег либералног мислиоца деветнаестог века, Џона Стјуарта Мила (John Stuart Mill), желео је да и именима своје деце изрази свој либерални *credo*. И као што је Мил своје главно дело насловио О слободи, тако је и Владимир Јовановић свом сину дао име „Слободан“, а својој кћери „Правда“. Прво име се потом врло лепо запатило, док друго није, ваљда и због тога што у нашем народу правдољубивост нема онај жар који има слободољубивост.

Напоследку, како ће о многим видовима научног и књижевног дела Слободана Јовановића бити речи на овом симпозијуму, ја ћу само још нешто рећи о његовом језику. Читајући пажљиво Вође Француске револуције, у погледу књижевног језика његово најбоље дело, приметио сам једну необичност. Иако наводи многе француске револуционаре, он ниједног дословно не цитира него само парафразира његове речи. Закључио сам да је тако поступао у вери да би дослован превод с француског језика нарушио кохерентност његовог књижевног стила. А он је с Богданом Поповићем био творац чувеног београдског стила, којим су писали и многи сарадници Српског књижевног гласника.

Такође сам запазио да, иако је изврсно знао француски и немачки, а веома добро и енглески језик, Слободан Јовановић ни један свој рад није објавио у иностранству него искључиво на српском језику. За њега је језик био једино средство којим се може постати свестан своје индивидуалности. А човек само једном језику у потпуности припада, чак иако касније добро научи многе друге језике. Јер, сваки језик је особен узор мишљења, па оно што се промишља на једном језику, никада се не може на исти начин поновити на другом језику.

Уз то је Слободан Јовановић добро знао да је језик веома важно обележје националног идентитета, па да стога сви ми морамо говорити и писати нашим изворним језиком, који је очишћен од свих позајмица и туђица. Што је језик чистији, то је и природнији, баш као и језик Слободана Јовановића. И само таквим језиком један народ може достићи националну самосвест и остварити слободу, коју је својим именом оличавао и сам Слободан Јовановић.

Коста Чавошки

СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ И УЛОГА ВОЈНОГ ФАКТОРА У ПОЛИТИЧКОМ ЖИВОТУ СРБИЈЕ И ЈУГОСЛОВЕНСКЕ КРАЉЕВИНЕ (1903–1941)

АЛЕКСАНДАР ЖИВОТИЋ*

С а ж е т а к. – У раду се на основу необјављених и објављених архивских извора, као и релевантне историографске и мемоарске литературе, анализира однос Слободана Јовановића према улози војног фактора у политичком животу Краљевине Србије и југословенске државе и представља начин на који је у том релативно дугом временском периоду између Мајског преврата и краја Другог светског рата, односно победе револуције и успостављања сасвим новог поретка у земљи, Слободан Јовановић као један од водећих српских интелектуалаца гледао на изражену присутност како формалног тако и неформалног војног фактора у унутрашњим политичким збивањима.

Кључне речи: Слободан Јовановић, Србија, војска, „Црна рука“, Први светски рат, Други светски рат

Мајски преврат 1903. године који није представљао искључиво тренутак насилне промене на династичком трону Србије, већ и важну вододелницу савремене српске историје, увео је на политичку сцену војни фактор који је за разлику од ранијих времена у којима је војска такође играла важну улогу у политичком животу, претендовао да снагом и вољом млађег дела официрског кора утиче не само на развој војске, као једног од будућих носилаца борбе за национално уједињење, већ и да одлучним акцијама усмерава главне токове националне политике. Иако интелектуалцу либералних схватања какав је био Слободан Јовановић такво друштвено позиционирање војске није могло бити идејно блиско нити симпатично, он је у тренуцима Анексионе кризе и директне војне угрожености српске државе почео да мења свој однос према политички амбициозном војном фактору оличеном у некадашњим млађим завереницима окупљеним

* Филозофски факултет Универзитета у Београду, Катедра за историју Југославије, имејл: aleksandar.zivotic@f.bg.ac.rs

око Драгутина Димитријевића – Аписа. Њихово инсистирања на одлучнијој спољној политици, јачању војне способности земље, ширењу пропагандне, а потом и герилске делатности на просторима Османске империје, подстакли су Слободана Јовановића да обрати пажњу на њихово деловање. Осврћући се на тај период, Јовановић је Апису замерао образовање „официрске странке“ и мешање у унутрашњи политички живот, постављање себе поред краља као другог уставног чиниоца. Исто тако, признајући му патриотска осећања, критиковао је његово неразумевање закономерности међународних односа и уверење да су једино „терористички начини подесни за постигнуће наших националних циљева“, а ако су у случају Турске те методе могле бити одговарајуће, у случају Аустро-Угарске то нису могле бити.¹

Почетак балканских ратова који су како је то Слободан Јовановић истицао у својим сећањима „изнели црнорукце на велики глас“ како због својих војничких способности, тако и неспорних заслуга у рату, представљали су тренутак његовог ближег упознавања, па и зближавања с официрима окупљеним око „Црне руке“.² Радећи у Штабу Врховне команде као шеф њеног Пресбиреоа које се налазило у саставу Обавештајног одсека који је водио тадашњи мајор Милутин Недић, такође „црнорукац“, док је његов брат Милан, близак тој организацији, био на служби у Саобраћајном одељењу, а у почетку на служби, потом и као начелник Оперативног одељења пуковник Живко Павловић, изузетно близак „црнорукцима“.³ Та познанства, од којих су нека прерасла у права пријатељства имала су огроман утицај на изградњу Јовановићевог односа према војсци и њеном односу према унутрашњим политичким дешавањима.

¹ С. Јовановић, *Из историје и књижевности*, I, Београд, 1991, стр. 303-304.

² У пролеће 1911. године група официра – учесника Мајског преврата 1903. године формирала је тајну организацију *Уједињење или смрт* познатију као *Црна рука*. Организацију су чинили махом официри, али и цивили – дипломате, индустријалци, банкарџије. Сама организација је формирана уз политичку и материјалну подршку државе и престолонаследника Александра у циљу интензивирања националног рада и формирања посебних оружаних формација на простору Турске. Замишљена као тајна организација по угледу на романтичарска тајна удружења у Италији из времена борбе за њено уједињење „Црна рука“ је узела на себе низ задатака у области националног рада и пропаганде. Њена делатност је била широка и разноврсна. Кретала се од формирања оружаних одреда за извођење герилских дејстава на просторима Османске империје насељеним српским становништвом, преко националне пропаганде до обавештајног рада на терену. У почетку, формирана уз несебичну помоћ државе и њених институција, изузетно популарна и моћна, са изузетним угледом у официрском кору, „Црна рука“ је постепено улазила у конфликт са представницима највише власти у Србији. Сукоб око основних националних и политичких циљева довео је до озбиљних сукоба између организације на једној и владе, престолонаследника Александра и радикала предвођених Николом Пашићем на другој страни што је довело до Солунског процеса на коме је већи број „црнорукаца“ осуђен, а неформални вођа организације пуковник Драгутин Димитријевић – Апис, Љубомир Вуловић и Раде Малобабић осуђени на смрт и погубљени.

³ С. Јовановић, *Из историје и књижевности*, I, Београд, 1991, стр. 302-303.

Почетак Великог рата потпуно је изменио Јовановићеву представу према официрима „црнорукцима“. Нашавши се поново на истој дужности у Штабу Врховне команде, али овог пута с много мање посла и задужења био је у ситуацији да много боље упозна не само Драгутину Димитријевића као свог првопретпостављеног, већ и Живка Павловића као надређеног обојници. Познанство с Павловићем које је започело у балканским ратовима, а наставило се сарадњом у оквирима Српског књижевног гласника⁴ током прве две ратне године постало је залог будуће врло блиске сарадње, али и један од извора Јовановићевих разматрања улоге војске у српском и југословенском друштву. Како су болест и исцрпљеност начелника Штаба Врховне команде војводе Радомира Путника бивале све веће, а остарели војвода принуђен да често операције води из болесничке постеље, његов помоћник Живко Павловић је суштински преузео на себе руковођење комплетним штабним пословима и вођење операција на самом терену. Његова посвећеност послу и дивовска радна енергија нису остајали незапажени од стране његових сарадника у самом Штабу Врховне команде. Слободан Јовановић, као ратни шеф Пресбирова Обавештајног одсека Оперативног одељења Штаба Врховне команде, сарадник и ратни саборац, сећао се да је Живко Павловић „сам у својој соби, као у ћелији, капао по цео дан и целу ноћ крај телефона и раширених секција генералштабне карте“⁵ што више него сликовито говори о начину на који је Павловић схватао поверену му дужност и с каквим је личним тешкоћама носио тешко бреме одговорности која је ишла уз то, али и о начину на који је Јовановић доживљавао Павловићев рад.

Близак однос успостављен током заједничких послова у данима боравка Штаба Врховне команде у Крагујевцу у вечерњим сатима претварао се у пријатељски разговор. Успостављена блискост била је таква да се у јесен 1914.у данима тешких искушења за Србију и њену војску, према многим сведочењима, Димитријевић консултовао с Јовановићем у вези с образовањем концентрационе владе, стрпљиво слушајући његове савете.⁶ По доласку на Крф, дубоко верујући да се на унутрашњој сцени воде борбе између Аписа, престолонаследника и Пашића за будућу моћ и да је тој борби „утроје“, како је говорио, питање тренутка кад ће се двојица удружити против трећег и саветовао да на време поправи односе с једним од њих кога би могао сматрати ближим. Апис га није послушао, верујући да ће се Пашић и регент Александар брзо међусобно сукобити. Такво уверење је, по Јовановићевом мишљењу, платио главом.

⁴ Ж. Павловић, „17 јун у Врховној команди. Један пресудно важан моменат из рата српско-бугарског 1913 године“, *Српски књижевни гласник*, књига XXXII, свеска 6, Београд, 1914, стр. 426-430.

⁵ С. Јовановић, *Из историје и књижевности*, I, Београд, 1991, стр. 303.

⁶ Ј. Антић, *Зайажања*, Зајечар, 2014, стр. 78.

Начин на који се престолонаследник Александар обрачунао с Аписом, као и претходна брутална смена Живка Павловића,⁷ учврстили су његово уверење о владарским склоностима регента Александра, као и о малигном утицају малобројне дворске официрске камариле окупљене око њега. Упркос раширеном уверењу међу савременицима збивања да су смене у Штабу Врховне команде биле инициране од стране премијера Пашића, сасвим је јасно да је до њих дошло на инсистирање регента Александра. Никола Пашић је Слободану Јовановићу сведочио да он није био за то да се смењује читав Штаб Врховне команде. По њему, војвода Путник је био стар и болестан, и морао је бити замењен, али је сматрао да Живко Павловић мора остати на својој дотадашњој дужности како би се одржала традиција и континуитет започетих послова. Управо је Живко Павловић требало да буде тај „наставак“ како је Никола Пашић говорио. Раширено је било схватање да будући владар жели у Штабу Врховне команде људе који ће тај положај дуговати само њему и који с њим неће разговарати о војним пословима, гледајући га „с висине и држати му лекције из ратне вештине“. Према речима Слободана Јовановића, регент Александар је тај професорски начин опхођења још некако могао и да поднесе кад је у питању био војвода Путник, али у случају Живка Павловића то није могао да поднесе јер га је то на неки начин вређало иако сам Живко Павловић, према речима сведока и савременика збивања, никада, нити у једном тренутку није испољавао ни најмање знаке надмености. Његово самосвесно држање проистекло из просте чињенице да је свој лични успех дуговао искључиво свом труду, залагању и ратним и мирнодопским заслугама одвело га је из Штаба Врховне команде. Иако је желео, Никола Пашић, према дубоком уверењу Слободана Јовановића, није био у стању да га заштити.⁸

Друга смена Живка Павловића, овог пута с места команданта Шумадијске дивизије, оставила је на Слободана Јовановића такође снажан утисак и учврстила га у уверењу да се ради о прогону једног од најспособнијих српских официра. Међу српским официрима, Павловићева смена с места команданта Шумадијске дивизије довођена је и у везу са Солунским процесом и наводним симпатијама Павловића према „Црној руци“ и њеном лидеру пуковнику Драгутину Димитријевићу Апису.⁹ Штавише, нису били ретки гласови међу официрима Шумадијске дивизије да је сам напад на Добро поље и предузет без довољно снага и озбиљније припреме на изузетно тешком сектору фронта да би се дискредитовао омиљени ратни командант кога су прогоњени

⁷ Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрватиа и Словенаца, књига XIV – 1916. година, Трећи период – Ојшће одстоујање Српске војске. IV фаза – Пребацавање из Албаније на остърво Крф, Београд, 1928, стр. 319.

⁸ С. Јовановић, *Из историје и књижевности*, I, Београд, 1991, стр. 316.

⁹ М. Ј. Жујовић, *Есеји о људима и догађајима*, Врњачка Бања, 2004, стр. 49.

„црнорукци“ ценили, а уједно и скренула пажња војске и стране јавности са самог Солунског процеса.¹⁰ Међутим, истина је била сасвим другачија, Живко Павловић није припадао групи официра – завереника, није био члан тајне организације „Уједињење или смрт“, али је многе некадашње заверенике и потоње „црнорукце“, ценио као способне официре, као и самог пуковника Драгутина Димитријевића Аписа који је од 1913. до 1915, као начелник Обавештајног одсека Оперативног одељења Главног генералштаба, односно у рату Штаба Врховне команде, био његов најближи сарадник. Као официр и човек од изузетног личног интегритета, у тренуцима опште политичке хајке на Димитријевића и његове истомишљенике, он није могао да свом ратном сараднику окрене леђа, без обзира на личне политичке симпатије или антипатије. Зато је његова здравица Димитријевићу изговорена на тој фамозној вечери била „кратка, али срдачна“, како су касније говорили сведоци догађаја и одражавала је изнад свега ниво Павловићеве људске и официрске пристојности, као и знак јасног дистанцирања од групашења и котеријаштва који су у тим данима захватили официрске редове српске војске. Те вечери га је Драгутин Димитријевић саслушао оборене главе и није му се ниједном речју захвалио. Како је причао свом блиском пријатељу професору Слободану Јовановићу, Димитријевић је тек наредног јутра дошао да му се захвали на изговореним речима, уверавајући га да је претходне вечери био толико дирнут Павловићевим речима да није успео нити једну једину реч да изусту. Признавши да му је у тим моментима и даље тешко да нађе праве речи којима би изразио своју захвалност Павловићу, Драгутин Димитријевић је казао да у будућности Живко Павловић може на њега рачунати у свакој прилици. Нису били ретки они који су, попут Слободана Јовановића, познајући и Павловића и Димитријевића, били уверени да је „он више задобио Живка за себе, него што се сам Живку предао“.¹¹

Један од начина испољавања његовог односа према разрачунавању с војним фактором који је започео у Скадру крајем 1915, а завршио се судским убиством у Солуну јуна 1917. Године био је Јовановићев предлог да у чланство Српске краљевске академије буде примљен Живко Павловић. Близак однос, успостављен између њих двојице током минулих ратова, продужио се и по њиховом завршетку, па је Живко Павловић често контактирао са Слободаном Јовановићем историографског рада, али и различитим приватним дешавањима што сликовито говори о њиховом блиском пријатељском односу.¹² Иако у војној средини није наилазио више на разумевање и признања каква је заслуживао, његове ратне заслуге су примећене од стране водећих ауторитета Српске краљевске академије предвођених Слободаном Јовановићем.

¹⁰ *Истио*, стр. 50.

¹¹ С. Јовановић, *Из историје и књижевности*, I, Београд, 1991, стр. 306-307.

¹² АСАНУ, 14891/60, *Писмо Живка Павловића Слободану Јовановићу од 31. марта 1922.*

Још током активне војне службе, на предлог Јована Цвијића и иницијативу Слободана Јовановића, а уз подршку Јована Жујовића и Јована Томића, изабран је 19. фебруара 1921. за редовног члана Српске краљевске академије.¹³ У предлогу за његов избор наведено је да је поред значајног доприноса на пољу војне теорије и науке, Павловић својим деловањем и радом у Штабу Врховне команде током прве две ратне године поред практичне војне вештине показао и научни дух и метод приступу планирања и извођења борбених операција Српске војске.¹⁴ На тај начин сумирани разлози за пријем у чланство Српске краљевске академије у виду предлога упућени су Српској краљевској академији 17. јануара 1921.¹⁵ За разлику од својих претходника – генерала – чланова Српског ученог друштва и Српске краљевске академије – Фрање Заха и Јована Мишковића, Живко Павловић није изабран за члана Српске краљевске академије због свог доприноса развоју науке која се није директно тицала војне вештине, већ је изабран због својих заслуга у развоју „наше војне мисли“ како је то у свом говору након Павловићеве приступне беседе одржане под сводовима Српске краљевске академије истицао Јован Цвијић.¹⁶ Одајући посебно признање Живку Павловићу, Српска краљевска академија је симболично нагласила значај и улогу српског генералштаба и Штаба Врховне команде не само за велике победе Српске војске у ратовима за национално ослобођење и уједињење већ и за развој домаће ратне вештине и науке уопште.¹⁷ На тај начин је заједно с Јованом Цвијићем, Јованом Жујовићем и Јованом Томићем пресудно утицао да се преко Павловићевог избора ода посебно признање читавом кругу српских официра окупљеног око знамените Путникове школе ратне вештине. Са стране двора, издизање Павловића у ред чланова најзначајније српске научне и културне институције је представљало посебну политичку поруку. У наредним годинама Јовановић ће с Павловићем изузетно блиско сарађивати на различитим пословима у Академији друштвених наука и Одбору за новију историју Српске краљевске академије. Блиска сарадња и готово свакодневно дружење утицали су на Слободана Јовановића да чврсто изгради критичан став онаквој улози војске у политичком животу какву су обликовали краљ Александар и свемоћни Петар Живковић.

¹³ А. Белић, *Друштво српске словесности 1841–1864. Српско учено друштво 1864–1892. Српска краљевска академија 1886–1936. Извештај о њиховом раду, његовом њедесејтогодишњице С. К. Академије, њадашињеј секретара С. К. Академије А. Белића*, Београд, 1939–1941, стр. 364.

¹⁴ В. Крестић, „Прилози за биографију генерала и академика Живко Павловића“, *Живко Павловић. Генерал и академик*, Смедеревска Паланка, 2011, стр. 24–25.

¹⁵ АСАНУ, 52/1921, Српска краљевска академија (удаљем тексту: СКА), *Предлој од 17. јануара 1921.*

¹⁶ Ј. Цвијић, *Аутиобиографија и друји сииси*, Београд, 1965, стр. 365–372.

¹⁷ „Нови академици“, *Полијика*, 4608, 20. фебруар 1921, стр. 2.

Сарадња између Слободана Јовановића и Живка Павловића под сводовима Српске краљевске академије је у наредном периоду добила свој потпун облик. Нашавши се у прераној пензији, Живко Павловић се посветио писању историје војних операција Српске војске током балканских и Првог светског рата. Пошто као професионални војник није још увек у потпуности овладао вештином и законитостима историописања, повремено се обраћао Слободану Јовановићу како би у његове радове «унео потребну корекцију», посебно у погледу општих историографских знања и норми.¹⁸ На тај начин није успостављен само однос међусобног уважавања, већ и посебног поверења. Приликом оснивања академијиног Одбора за домаћу историју новог времена 1933, Павловић је на Јовановићев предлог изабран за његовог члана, а потом и председника.¹⁹ На тај начин је Слободан Јовановић, заједно с најугледнијим српским историчарима тог доба - Душаном Пантелићем, Јованом Радонићем, Станојем Станојевићем, Владимиром Ђоровићем, Гргуром Јакшићем, Васиљем Поповићем, Николом Радојчићем и Радославом Грујићем настојао да уважавајући интелектуални капацитет српске школе ратне вештине посредно ода посебно признање српским официрима за њихове заслуге из времена балканских ратова и Првог светског рата.²⁰ На челу тог изузетно важног радног тела Српске краљевске академије и значајне институције у развоју савремене домаће историографије је Слободан Јовановић заменио Живка Павловића након његове смрти.²¹ Слично је било и у погледу организације рада осталих академијиних радних тела у којима су Јовановић и Павловић изузетно блиско сарађивали. Тако је Живко Павловић, поново на иницијативу Слободана Јовановића био секретар академијиног Одељења друштвених наука у периоду од 7. марта 1925. до 6. марта 1928, заменивши на тој дужности самог Слободана Јовановића.²²

Као један од водећих српских интелектуалаца свог доба, Слободан Јовановић је приступајући оснивању Српског културног клуба, сматрао да новостворени клуб мора окупити водеће српске научне и стручне ауторитете. С тим у вези, неизоставно је било укључити у његов рад значајна имена из војне средине. Видевши у свом старом пријатељу и сараднику Живку Павловићу неспоран војни и научни ауторитет, али и живи споменик некадашње српске ратне славе, сматрао је да он мора бити један од

¹⁸ Исто.

¹⁹ *Годишњак Српске краљевске академије*, LIII (1934), стр. 16.

²⁰ *Годишњак Српске краљевске академије*, LII (1933), стр. 63.

²¹ АСАНУ, СКА, 536/1938, *Писмо секретара Академије друштвених наука Претседнишћу Српске краљевске академије од 30. маја 1938.*

²² А. Белић, *Друштво српске словесности 1841–1864. Српско учено друштво 1864–1892. Српска краљевска академија 1886–1936. Извештај о њиховом раду, његовом њедесећтогодишњице С. К. Академије, издашњеј секретара С. К. Академије А. Белића*, Београд, 1939–1941, стр. 360.

будућих стубова Српског културног клуба. Са своје стране, Живко Павловић је пред крај свога живота, заједно с водећим српским интелектуалцима и привредницима тог доба, ступајући у редове новооснованог Српског културног клуба 1937. настојао да, као признати и познати војни стручњак, да на предавањима која је држао о актуелним безбедносним проблемима Европе, истакне значај ратних искустава српске војске и укаже на савремене безбедносне изазове. Многи савременици збивања су кроз његова предавања и иступе водећих чланова клуба попут Слободана Јовановића, Владимира Ђоровића, Николе Вулића, Радослава Грујића, Гојка Грђића, Боже Марковића, Александра Белића, Русомира Јанковића, Стевана Јаковљевића, Сретена Стојановића и Јустина Поповића видели „врхунске интелектуалне домете Србије тога времена“.²³ Иако се радило о присталицама различитих политичких идеја који су до тада симпатисали сасвим различите политичке покрете, њих је превасходно уједињавала брига о српским националним интересима и будућности српског народа како у југословенској држави, тако и у Европи која се под ударцима носилаца тоталитарних идеја убрзано мењала претећи да у вихору крупних промена система међународних односа доведе у питање и сам опстанак српског народа.²⁴ Забринуте за судбину југословенске државе и положај српског народа у њој, настојали су да кроз активности у Српском културном клубу дају свој допринос не само у препознавању главних проблема, већ и у изналагању решења. Њихово знање, углед у друштву и ширина интелекта и на том месту су препознати.

Смрт краља Александра, као и усложњавање међународне ситуације и кулминација унутрашње кризе, утицали су на израженији политички ангажман Слободана Јовановића. Окупљајући водеће српске интелектуалце и привреднике тог доба у Српски културни клуб, дубоко је веровао да у новом преображају српског друштва војска треба да буде један од главних чинилаца, имајући при том у виду и савете које је добијао од Живка Павловића. У моментима кад је ослабила британска подршка Стојадиновићевој влади отворено је саветовао кнезу Павлу да мандат за састав нове владе повери Живку Павловићу, сматрајући да би један одлучан и искусан војник, изузетне интелигенције и ерудиције, ауторитетом проистеклим из дана највећих страдања и славе могао да одговори изазовима спољне опасности и унутрашње кризе те да би као такав импонувао успаваном српству, подсећајући га на славне победе у минулим ратовима. Павловићева изненадна смрт је прекинула разговоре на ту тему, али је Јовановић многе идеје, настале у разговорима с Павловићем, касније отворено заступао. Храбро и пророчански изнета је идеја Живка Павловића да Југославија, у условима будућег рата, свој ослонац мора да тражи у Совјетском Савезу, као јединој сили на европском тлу која је способна да парира захукталој немачкој ратној машинерији.

²³ Д. Ђорђевић, *Ожигљци и ойомене I*, Београд, 1995, стр. 33.

²⁴ Н. Поповић, *Слободан Јовановић и југословенска држава*, Београд, 2003, стр. 211-213.

Своја уверења о потреби ослањања на Совјетски Савез, као један од кључних војних фактора на Балкану, Слободан Јовановић је демонстрирао посредујући у успостављању директног контакта између совјетског посланика Плотњикова и министра војног Недића у јесен 1940. Том приликом је свом млађем колеги Драгољубу Јовановићу, који је деловао као поверљива особа совјетског посланика, сутерисао да би најбоље било да се обрати Милану Недићу кога је добро познавао, ценио као војника и патриоту и сматрао русофилом. Пошто Драгољуб Јовановић није био сигуран који би канал био најподеснији за успостављање везе с министром војним, обратио се професору Слободану Јовановићу који је још из периода балканских ратова и Првог светског рата и заједничке службе у српском Штабу Врховне команде гајио пријатељске односе с генералима Миланом и Милутином Недићем. Сем тога, Слободан Јовановић је у београдским круговима важио за присталицу политике приближавања Совјетском Савезу.²⁵ Он је од лета 1938, нашавши се на челу тајне организације „Конспирација“, која је окупљала делом чланове Српског културног клуба, а делом активне и резервне офицере иступао у правцу промене актуелног режима због његовог зближавања с Немачком и Италијом и стварања нестабилних прилика у земљи, поредећи их са онима пре 1903. у Србији, а у правцу тражења наслона на Совјетски Савез уз подршку Француске и Велике Британије. Такође, Слободан Јовановић је од доласка совјетске дипломатске мисије у Београд у лето 1940. одржавао блиске контакте са совјетским послаником Плотњиковим. Заједно с Јованом Ђорђевићем више пута је јавно и у тајности, кријући се од будних очију београдских полицајаца, посетио совјетско посланство,

²⁵ Слободан Јовановић је одржавао блиске везе с члановима организације «Уједињење или смрт» познатије као «Црна рука». Након Солунског процеса и стрељања Драгутина Димитријевића – Аписа, њени преживели чланови у емиграцији и помиловани осуђени са Солунског процеса су око 1920. обновили рад организације. Њен центар у Паризу је предводио Божин Симић, а у Бечу Владимир Туцовић. За непосредну везу с комунистима је био задужен Мустафа Голубић. Слободан Јовановић је одржавао блиске везе с «црнорукцима». Може се претпоставити да су управо «црнорукци» били иницијатори оживљавања културних и научних веза са Совјетским Савезом. Слободан Јовановић је 1927. постао члан Међународног аграрног института у Москви у чијем часопису «Аграрни проблеми» је објавио више текстова. Отворено се залагао за стварање званичних институционалних научних и културних веза са Совјетским Савезом. Тако је 1928. заједно са Владимиром Ђоровићем, Богданом Поповићем, Драгољубом Јовановићем и Момчилом Аксентијевићем основао Комитет за културну сарадњу са СС-СР-ом. То је довело до успостављања сарадње у области позоришта, филма и издаваштва. Слободану Јовановићу су комунисти с којима је као илегалном политичком групацијом одбијао сваки контакт 1935. преко Милана Горкића у Паризу нудили да предводи будућу народнофронтовску југословенску владу. Том приликом је одбио сарадњу с комунистима, али је заузео отворену антифашистичку позицију и отворено се залагао за политику приближавања Краљевине Југославије Совјетском Савезу (Н. Поповић, „Слободан Јовановић и Српски културни клуб“ у: *Слободан Јовановић. Личности и дело*, Београд, 1998, стр. 301-303; С. Цветковић „Дискусија“ у: „Слободан Јовановић и Српски културни клуб“ у: *Слободан Јовановић. Личности и дело*, Београд, 1998, стр. 773-775).

покушавајући да утиче на совјетску дипломатију у циљу обезбеђења совјетске помоћи Југославији. Често је био незадовољан оним што је чуо од совјетских дипломата који су га уверавали да на Балкану неће бити правог, већ само дипломатског рата.²⁶ Зато је сматрао да би од Слободана Јовановића који је у то време у београдској интелектуалној средини уживао огроман углед, могао да добије најкориснији савет како да на безбедан и делотворан начин пренесе совјетске дипломатске поруке југословенском војном и државном вођству.

По савету професора Слободана Јовановића, одлучио је да покуша да пренесе поруку кнезу Павлу преко министра војног Милана Недића, за кога је Слободан Јовановић сматрао да је најпогоднија личност јер има директан контакт с кнезом Павлом. Шеф кабинета министра војног пуковник Милош Масаловић се извинио што Недић не може да прими Јовановића јер је заузет послом пошто је тог дана започео италијански напад на Грчку. Генерал Недић је Драгољуба Јовановића примио наредног дана увече у згради Главног Генералштаба. Вечерњи часови сусрета су изабрани због очувања конспирације јер се плашио шпијунаже. Јовановић је пренео поруку Плотњикова, а Недић је одговорио да је већ обавештен о томе, па је Плотњиков могао Калињину да потврди пријем послате информације од стране југословенског државног врха. Недић је искористио прилику да преко Јовановића пошаље поруку совјетском посланику о војним припремама Немачке према Совјетском Савезу. Свој монолог је завршио помало патетично изјавивши да би више волео да буде редов под Стаљином, него генерал под Хитлером. И Недић је био у недоумици зашто Гавриловић има слабији третман у Москви од војног изасланика Поповића на шта је Јовановић одговорио да је то највероватније зато што је пуковник Поповић руски ђак и што се Гавриловић сувише дружи с британским амбасадором у Москви Крипсом. Недић је на крају поздравио Плотњикова напоменувши Јовановићу да је окружен немачком агентуром и да му је фон Херен „за петама“. Драгољуб Јовановић је наредног дана посетио Плотњикова и пренео му Недићеве поруке, као и потврду пријема важне информације из Москве. Плотњиков га је сачекао у веселом расположењу, изјавивши да је управо чуо вести о југословенском демаршу поводом италијанског бомбардовања Битоља. Свидео му се посебно тон Недићевог обраћања. Са захвалношћу је примио информације о немачким војним припремама, за које је Јовановић истакао да потичу из извештаја југословенских војних изасланика из разних светских престоница.²⁷ Својим порукама совјетском посланику, генерал Недић је отворено демонстрирао своје уверење да у случају рата независност земље треба бранити, али и очекивање да ће у тешким моментима који су се за Југославију

²⁶ Н. Јовановић, „Слободан Јовановић и Српски културни клуб“ у: *Слободан Јовановић. Личности и дело*, Београд, 1998, стр. 301–303.

²⁷ Д. Јовановић, *Људи, људи*, II, Београд, 1975, стр. 161–164.

приближавали Совјетски Савез помоћи, као и да ће Југославија и Совјетски Савез бити део јединственог фронта супротстављања агресивној немачкој експанзији. Са своје стране, Драгољуб Јовановић је у познанству с послаником Плотњиковим видео шансу за себе и своју политичку групацију, па је у улози посредника између чланова владе и посланика Плотњикова видео могућност сопствене промоције, обнове односа с политичким лидерима с којима је дошао у сукоб, али и могућу подршку Совјета у унутрашњим политичким стварима у будућности. Тако је покушао и да посредује у вези са сусретом Мачека и Плотњикова како би поправио захладнеле односе с лидером Хрватске сељачке странке. Претпостављено посредништво није успело јер је Плотњикову преко министра Константиновића сугерисано да затражи сусрет с Мачеком званичним путем.²⁸ На другој страни и сама најава да ће поводом прославе дана Октобарске револуције у совјетском посланству присуствовати министар Александар Цинцар-Марковић с двојицом министара представљала је важан сигнал Совјетима да југословенска влада тежи блиским односима са Совјетским Савезом.²⁹

И сам улазак Слободана Јовановића је био уско повезан с новим упливом војног фактора на политичку сцену. Наиме, Слободан Јовановић је разговарао с кнезом Павлом 20. марта 1941, непосредно пред седницу Владе, на којој је одлучивано о југословенском приступању Тројном пакту. Након разговора, њега је Драгољуб Јовановић, очигледно под утицајем совјетске дипломатије, питао да ли је сазнао зашто кнез Павле није прихватио совјетску понуду за закључење војног савеза, на шта је он одговорио да кнез Павле с њим није о томе разговарао, али да је сазнао да је једном другом човеку отворено говорио да не верује у совјетску помоћ и да је уверен да Совјетски Савез неће ратовати због Југославије. Такође, мислио је и да је држање Турске врло неизвесно због страха од могућег држања Совјета у случају турског пораза од стране Немаца и могућности да Совјети у том случају узму део турске територије под изговором да не узму све Немци.³⁰ Радило се о јасним знацима скорог југословенског приступања Тројном пакту што је за Јовановића био један од главних сигнала да заузму радикалнију политичку позицију видећи искључиво у војном фактору снагу која се може супротставити политици владе.

Приступајући тајној организацији „Конспирација“ у којој су активно деловали водећи интелектуалци попут Драгише Васића, Драгослава Страњаковића, Слободана Драшковића и Живојина Балугџића, али и бивших официра попут Младена Жујовића, једног од водећих „црнорукаца“, Велимира Вемића и Антонија Антића који је уз Драгутину Димитријевића био један од покретача официрске завере 1903, Слободан

²⁸ М. Konstantinović, *Politika sporazuma. Dnevničke beleške 1939–1941. Londonske beleške 1944–1945*, Novi Sad, 1998, str. 211–214.

²⁹ *Истио*, стр. 221.

³⁰ Д. Јовановић, *Политичке успомене*, 6, Београд, 1997, стр. 228–230.

Јовановић је још једном демонстрирао свој став о потреби интервенције војних кругова у унутрашње политичке ствари, уз ослањање на некадашње учеснике Мајског преврата. Касније се та група проширила међу војним лицима, стварајући језгро млађих официра који ће извршити војни удар 27. марта 1941.³¹ Иако у историографији постоји готово уверено мишљење да је Слободан Јовановић ступио у везу с пучистима преко професора Радоја Кнежевића, који је представљао својеврсну везу између Српског културног клуба и војних лица која су припремала пуч³², сасвим је јасно да је Јовановић имао блиске везе с организаторима пуча много раније и да су ти контакти били чвршћег карактера, засновани на ранијим личним познанствима и пријатељствима. Његов улазак у пучистичку владу 27. марта 1941. зато није био мотивисан само његовим политичким уверењима и осећајем дужности, већ и чињеницом да се на челу нове владе нашао генерал Душан Симовић који је такође припадао оним официрским круговима, некада окупљеним око „Црне руке“, с којима је Јовановић успоставио блиску везу током балканских ратова и Првог светског рата. Иако је стварним вођама преврата сматрао генерала Боривоја Мирковића и мајора Живана Кнежевића, док је за Симовића говорио да је накнадно приступио пучистима кад је већ идеја о војном удару била обликована, ипак је за Слободана Јовановића ауторитет генерала Душана Симовића на челу владе представљао гаранцију стабилности будуће владе. Војни пуч и формирање владе у којој је Слободан Јовановић био потпредседник био је и тренутак у коме су оживеле и реминисценције на Јовановићево пријатељство с Драгутином Димитријевићем – Аписом. Једну од првих честитки поводом именовања на ту дужност добио је од секретара Трговинске коморе Милана Живановића, Димитријевићевог сестрића и будућег писца обимне студије о Солунском процесу. У писму, чијим су тоном доминирале изражене емоције, Живановић је писао да би његов ујак био радостан кад би могао видети да је Јовановић „најбоље послужио Отаџбини“ и да би он сигурно „поздравио дело од 27. марта“.³³

Смена генерала Симовића с премијерског места и Каирска афера утицали су на то да Јовановић преузме премијерску функцију, а са сеобом Врховне команде у земљу и именовања Драгољуба Михаиловића за министра и заступника министра војног.³⁴ Успевао је, држећи се старог отклона према некадашњем председнику Владе из доба личне владавине краља Александра Петру Живковићу према коме је још из времена

³¹ B. Petranović, N. Žutić (priređivači), *27. mart 1941. Tematska zbirka dokumenata*, Beograd, 1991, str. 82.

³² J. Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934–1941*, Beograd, 1965, str. 253.

³³ АСАНУ, Оставштина Слободана Јовановића, 14891/34, *Писмо Милана Живановића Слободану Јовановићу од 28. марта 1941.*

³⁴ V. Đuretić, *Vlada na bespuću. Internacionalizacija jugoslovenskih protivvrječnosti 1941–1944*, Beograd, 1983, str. 53–54.

припрема Солунског процеса гајио неповерење и отворено гнушање да се одупре настојањима да он у Јовановићевим владама преузме место заступника министра војног и помоћника врховног команданта. У којој и коликој мери је нагли успон Живана Кнежевића који је у Јовановићевим владама постао начелник војног кабинета председништва владе био повезан с нескривеним Јовановићевим симпатијама и разумевањима за млађе и енергичне официре склоне мешању у унутрашњи политички живот, остаје и даље истраживачка загонетка.³⁵ Истовремено, совјетске критике на рачун равногорског покрета и генерала Михаиловића уз отворену подршку партизанском покрету од лета 1942. отворили су кризу у односима између југословенске владе у избеглиштву и Совјетског Савеза.³⁶ За Слободана Јовановића, као декларисаног антикомунисту, али ватреног заговорника политичког приступа решавања нагомиланих југословенских, пре свега спољнополитичких проблема, одлучном акцијом домаћег војног фактора у наслону на Совјетски Савез тај совјетски корак представљао је крах дотадашњих надања. Изостанак подршке моћног традиционалног савезника са истока војном покрету који је требало да представља одраз званичне владине политике и све јасније изражена совјетска подршка идеолошком савезнику за Слободана Јовановића представљао је крај његових надања која је гајио годинама. Дефинитиван совјетски отклон од покрета који је персонификовао генерал Михаиловић и чије је интересе као премијер штитио Слободан Јовановић истовремено и крај Јовановићеве политике засноване на заступању тезе о Михаиловићевом потпуном ауторитету у земљи. Совјетски одговор из средине јуна 1942. дат у прилично неодређеној форми да располажу противречним информацијама о Михаиловићевом држању у земљи, али да се ради о унутрашњим пословима Југославије у које не желе да се мешају, суштински је означаио крај Јовановићевим настојањима и надањима да Равногорски покрет предвођен генералом Михаиловићем добије совјетску помоћ и подршку.³⁷

Иако је Слободан Јовановић био високи интелектуалац васпитан на либералним европским традицијама, његов однос према војсци и упливу војног фактора у политички живот земље био је вишеслојан и по својој природи вишезначан. Његова блискост с Драгутином Димитријевићем, потом блиска сарадња с генералом и академиком Живком Павловићем на научном и друштвеном плану чинили су га интелектуалцем блиским војној елити националне оријентације. Разочаран у унутрашњи поредак југословенске краљевине и незадовољан њеном спољном политиком непосредно пред почетак Другог светског рата залагао се за корените промене до којих би дошло након војне интервенције. Очигледно

³⁵ К. Ст. Павловић, *Рајни дневник 1941–1945*, Београд, 2011, стр. 145.

³⁶ Lj. Dimić, A. Životić, *Napukli monolit. Jugoslavija i svet 1942–1948*, Београд, 2012, стр. 13–14.

³⁷ *Беседа с југославским министром иностраних дел Нинчићем 10 јуна 1942 года*: О. А. Ржешевский, *Сталин и Черчилль. Встречи. Беседы. Дискуссии*, Москва, 2004, стр. 338–339.

под утиском Мајског преврата и позитивног дела последица које је он произвео на свеукупан друштвени преображај краљевине Србије, веровао је да би ново арбитражање војске у унутрашњем политичком животу могло да југословенски државни брод усмери у позитивном правцу и тиме направи оштар отклон у односу на дотадашњу праксу коју је сматрао вишеструко штетном по државне интересе. На једној страни као истакнути правник, такво деловање је сматрао исклизнућем из уставних оквира и норми, док је на другој, високо ценећи улогу војске у српском друштву, разумевајући њено место и улогу у политичком менталитету српског националног бића, био уверен да њена физичка, као и интелектуална снага елитног дела официрског кора у кризним моментима и пред изазовима великих међународних сукоба, својом одлучношћу и нескривеном енергијом имају пресудну улогу како на спољном, тако и на унутрашњем политичком плану.

Aleksandar Životić

SLOBODAN JOVANOVIĆ AND THE ROLE OF THE MILITARY FACTOR
IN THE POLITICAL LIFE OF SERBIA AND THE YUGOSLAV KINGDOM
(1903–1941)

S u m m a r y

Although Slobodan Jovanović was a high intellectual educated on liberal European traditions, his attitude to the military and the influence of the military factor in the political life of the country was multifaceted and by its nature ambiguous. His closeness with Dragutin Dimitrijević, and then his close cooperation with general and academic Živko Pavlović, made him an intellectual close to the military elite of national orientation on the scientific and social front. Disappointed with the internal order of the Yugoslav Kingdom and dissatisfied with its foreign policy shortly before the outbreak of World War II, he advocated radical changes that would occur after military intervention. Apparently impressed by the May Coup and the positive effects it had on the overall social transformation of the Kingdom of Serbia, he believed that the new arbitration of the military in internal political life could steer the Yugoslav state ship in a positive direction and thus make a sharp deviation from previous practice. which he considered to be multiple detrimental to state interests. On the one hand, as a prominent jurist, he considered such action a departure from constitutional frameworks and norms, while on the other he appreciated the role of the military in Serbian society, understanding its place and role in the political mentality of the Serbian national being, convinced that its physical, as well as the intellectual strength of the elite part of the officer corps in times of crisis and in the face of major international conflicts, with their determination and undisguised energy, play a crucial role both on the external and internal political plan.